УДК 811.112

МАНОВ О. Д.
(Запорізький національний університет)

ІЛЛОКУТИВНИЙ СУЇЦИД: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ КВАЗІПЕРФОРМАТИВІВ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються проблеми виникнення явища «іллокутивного суїциду». Робиться спроба класифікації та структурно-семантичного аналізу дієслів, що викликають це явище.
Ключові слова: іллокутивний суїцид, перформатив, квазіперформатив.

Манов А. Д. Иллокутивный суицид: структурно-семантический анализ квазиперформативов в современном немецком языке. В статье рассматриваются проблемы возникновения явления «иллокутивного суицида». Производится попытка структурно-семантического анализа глаголов, которые вызывают это явление.
Ключевые слова: иллокутивный суицид, перформатив, квазиперформатив.

Manov O. D. Illocutive Suicide: Structural and Semantic Analysis of Quasiperformatives in the Modern German Language. The article deals with problems of origins of the “illocutive suicide” phenomenon. An attempt of structural and semantic analysis of factors that cause this phenomenon is made.
Key words: illocutive suicide, performative, quasiperformative.

Теорія мовленнєвих актів є одним з актуальних напрямків розвитку лінгвістики на сьогоднішній день, який пропонує дослідникам низку питань, що потребують наукового осмислення. У сучасній германістиці дані проблеми розробляються цілим рядом вчених, таких як Д. Вундерліх, К. Брінкер, А. Лінке, Х. Фатер, С. Штаффельд та ін. Незважаючи на це, на сьогоднішній день невирішеними є певні питання щодо дослідження перформативності мовлення.

Британський філософ та лінгвіст Дж. Остін був одним з перших, хто звернув увагу на той факт, що мовленнєві конструкції є не тільки описаннями, виділивши тип висловлювань, що «мають вигляд тверджень і класифікуються саме як твердження, однак, будучи не безглуздими, не можуть бути ані правдивими, ані неправдивими» [Остин 2006, с. 264]. Такі висловлювання Дж. Остін назвав перформативами.

Перформатив або перформативне висловлювання – це висловлювання, що є еквівалентним дії, вчинку, що здійснюється в момент виголошення даного перформативного висловлювання. У момент вимовляння перформатив не просто описує певну дію, а сам є дією, котру чинить мовець, промовляючи дане висловлювання [Austin 1962, с. 162]. Подібні висловлювання (наприклад, *обіцяю, клянусь, заповідаю, наказую*) протиставляються константивним, дескриптивним, інформативним та стверджувальним висловлюванням (за різними термінологіями). Перформативам притаманні наступні ознаки: еквіакціональність (рівнозначність дії), неможливість верифікації (неприкладність до перформативів критерію «правдивість/неправдивість»), автореферентність (перформативне висловлювання відсилає саме до себе), автономінативність (перформативний мовленнєвий акт описує сам себе), еквітемпоральність (збіг у часі перформативного дієслова з моментом мовлення), компетентність (наявність повноважень у мовця), певне граматичне оформлення [Богданов 1985, с. 19, Богданов 1990, с. 59-61, Апресян 1986, с. 208].

Перформативний характер висловлювань обумовлений наявністю в них перформативного дієслова (у класичній формі перформативного речення, запропонованій Остіном, бажано, щоб дієслово було в першій особі однини теперішнього часу індикативу, однак сам Остін вказував, що перформативне вживання не є виключним привілеєм моделі речення з дієсловом-присудком у вказаній формі) [Austin 1962, с. 167]. Схематично дану форму можна показати так: A1 (1 особа) –V (дієслово у формі першої особи однини теперішнього часу індикативу) – A2 (2 особа) – S (підрядне речення); наприклад: *Я обіцяю тобі, що обов’язково виконаю твоє прохання.* Значення перформативних дієслів, що служать для утворення подібних висловлювань, дуже різноманітні, наприклад: оцінка (*charakterisieren, deuten*); прояв влади (*ernennen, stimmen, befehlen, raten*); зобов’язання

(*gratulieren, grüßen, protestieren*); реакція на інше висловлювання (*annehmen, verneinen, zustimmen*).

Як було зазначено вище, перформативні висловлювання не можуть бути правдивими або неправдивими, однак вони можуть бути успішними або неуспішними, тобто ефективними чи неефективними. Щоб бути ефективним, перформатив має відповідати умовам успішності (felicity conditions), котрі були сформульовані Дж. Остіном. Наприклад, ефективність наказу забезпечується тим, що він віддається тією особою, яка відповідні повноваження, може бути виконаний та є особа, яка може його виконати [Остин 2006, с. 267-270].

Виконуючи більш докладний аналіз іллокутивних дієслів (до яких відносяться у тому числі й перформативи), американський філософ та лінгвіст Зено Вендлер помітив певний парадокс. Він виділив невелику групу дієслів, котрі, будучи, з одного боку, очевидними дієсловами говоріння або словами-діями, з іншого, абсолютно не вживаються у першій особі однини (одна із наведених вище імманентних ознак перформативів) [Вендлер 1985, с. 240]. До таких дієслів, зокрема, відносяться «*похвалятися*», «*інсинуювати*», «*лестити*», «*висміювати*», «*погрожувати*» та ін.

І справді, говорячи, що певна особа, наприклад, похвалялася чи лестила, ми лише описуємо мовленнєвий акт, тобто даємо свою суб'єктивну оцінку, аналогічно тому, як ми говоримо що певна особа щось стверджувала чи про щось попереджала. Лестити ж чи похвалятися, говорячи «*Я лещу…*» або «*Я похваляюся…*», ми навряд чи зможемо, хоча саме форма 1 особи однини є базовою (а іноді й навіть мало не єдиною) формою вживання перформативних дієслів. Так у чому ж причина такого обмеження у вживанні дієслів, які на перший погляд є дієсловами говоріння, але, як виявляється, не є перформативами?

З. Вендлер вбачає причину такого парадоксу у наявності в семантичній структурі подібних дієслів певного «підривного фактору» (spoiling factor). Саме цей фактор зводить нанівець іллокутивну мету мовленнєвого акту, призводячи до «*іллокутивного суїциду*») [Вендлер 1985, с. 242]. Під іллокутивною метою в даному контексті розуміється ментальний акт, здійснення якого продуцент домагається від реципієнта, або ментальний стан, у який продуцент має намір ввести реципієнта. Для різних семантичних груп дієслів підривний фактор може бути різним, що саме й стало предметом нашого дослідження на матеріалі сучасної німецької мови.

Хоча дієслова, що викликають «іллокутивний суїцид», і не можна вважати перформативами у класичному вигляді (ми вважаємо доречнішим термін «квазіперформатив»), для зручності та наочності аналізу корисною є класифікація таких дієслів у порівнянні з класифікацією перформативів. Спроби класифікувати перформативні дієслова робилися багатьма вченими (наприклад, Дж. Серль, Ю. Габермас, Б. Фрейзер, Д. Вундерліх, Г. Почепцов, А. Романов та ін.). Ми ж (вслід за З. Вендлером) скористаємося класичним розподілом Дж. Остіна, котрий виділяє п'ять найбільш загальних типів висловлювань, що відрізняються за комунікативно-інтенційним (іллокутивним) змістом [Austin 1962, с. 162]:

– оцінні висловлювання або вердиктиви („*Ich glaube, dass…*“, „*Ich nehme an, dass…*“ і т.п.);

– спонукальні висловлювання або екзерситиви („*Ich befehle…*“, „*Ich gebiete*“ і т.п.);

– висловлювання-зобов'язання або комісиви („*Ich verpflichte mich…*“ і т.п.);

– висловлювання-реакції на поведінку інших людей або бехабітиви („*Ich gratuliere…*“ і т.п.);

– висловлювання, що експлікують функцію репліки в комунікативних актах, або експозитиви („*Ich antworte…*“, „*Ich erwidere…*“ і т.п.).

У рамках даного дослідження ми звернемося до розгляду таких трьох груп як квазіекспозитиви, квазіекзерситиви та квазібехабітиви.

У групі *квазіекспозитивів*, на нашу думку, можна виділити п'ять підгруп, які формуються навколо наступних семантичних ядер:

1) похваляння (*prahlen, angeben, sich rühmen, sich brüsten*);

2) наклеп або інсинуювання (*insinuieren, verleumden, diffamieren, verunglimpfen*);

3) натяк (*andeuten, anspielen, einen Wink geben*);

4) брехня або голослівні заяви (*lügen, flunkern, schwindeln, unaufrichtig sein, anführen*);

5) ненавмисне виказування того, що не слід було казати (*ausschwatzen, (sich) verplappern, ausplaudern, ein Geheimnis preisgeben, quatschen*).

Підривний фактор цієї групи квазіперформативів можна проілюструвати на прикладі дієслова *verleumden – «зводити наклеп»*, проаналізувавши його семантичну структуру. Якщо хтось зводить наклеп, він умисно поширює про іншу особу неправдиву інформацію, що ганьбить цю особу, з тією метою, щоб викликати у реципієнта певну думку щодо нібито негативних якостей даної особи. Однак саме той факт, що ця інформація є неправдивою і накладає обмеження на перформативне вживання даного дієслова, оскільки, виказавши факт наклепу, мовець призводить акт комунікації до самознищення на рівні іллокутивної мети. Що стосується дієслів *insinuieren – «інсинуювати»* та *andeuten, anspielen – «натякати»*, то їх семантична структура є більш складною, оскільки включає в себе ще й елемент не прямого ствердження про ту чи іншу особу, предмет або явище, а надання певного роду підказки, що опосередковано наводить на думку. Підривним фактором дієслова *ausschwatzen – «вибовкувати»* та його синонімів є неумисність даної дії, а неумисність уживання перформативного дієслова є (за виключенням певних узуальних колізій) неможливою.

У групі *квазіекзерситивів* найбільш помітними є дві семантичні підгрупи:

1) підмовляння або підбурювання (*aufwiegeln, anstiften, anstacheln, aufhetzen, anfeuern, verleiten*);

2) погрози (*drohen, gefährden, einschüchtern*).

Для слів *aufwiegeln, aufhetzen* та інших дієслів з семантикою підмовляння або підбурювання підривний фактор є схожим на той, що мали дієслова *insinuieren, andeuten* та подібні. Їхньою відмінністю є, однак, той факт, що вони покликані не просто для формування певного враження у реципієнта, а й підштовхування до конкретних дій. Дієслова *drohen, gefährden – «погрожувати»* в цілому схожі на експозитиви зі значенням попередження, однак погрози можуть використовуватися лише відносно осіб, котрі вважаються ворогами, лише маскуючись формою попередження (котре є здебільшого проявом дружнього піклування).

Група *квазібехабітивів* включає в себе дієслова, котрі є доволі маловживаними, тому їх семантична структура не завжди повністю зрозуміла і поділ на підгрупи є доволі схематичним:

1) дієслова зі значеннями «лаяти», «картати», «ганьбити», «прискіпуватися» (*schimpfen, schelten, tadeln, schmähen, beleidigen, insultieren, kränken, nörgeln, schikanieren, bekritteln, rügen, verunglimpfen*);

2) дієслова зі значеннями «висміювати», «насміхатися», «дражнити», «шпигати словами» (*verhöhnen, verspotten, necken, hänseln, verunken, foppen, trotzeln, uzen, veräppeln, sticheln, schmeicheln*).

Незважаючи на певну неясність семантичної структури вказаних дієслів, об’єднує їх той факт, що усі вони мають принижувальні конотації. У слів з першої підгрупи ці конотації закладені на рівні грубості або перебільшення. Дієслова другої підгрупи включають до свого складу семантику незаслуженості. А оскільки функцією бехабітивів є вираження відношення суб’єкта до певних якостей або дії реципієнта, то експлікація даного прагматичного конфлікту призводить знову ж таки до «іллокутивного суїциду».

Крім розглянутих у даному дослідженні прикладів на рівні елементарної семантики явище «іллокутивного суїциду» спостерігається також на більш складних рівнях, як-то пресуппозиційному, текстовому та інтертекстовому. Відомими прикладами «іллокутивного суїциду» є епізод з твору А. Мілна «Вінні Пух» (коли Кролик отримує відповідає *«Нікого»* на запитання Вінні Пуха *«Чи є хто вдома?»* – Кролик самим фактом заперечення виказує

свою присутність [Руднев 1996, с. 50-51]) та низка парадоксів, відомих як парадокс брехуна: парадокс Мура (*«Йде дощ, але я так не вважаю»*), парадокс Епіменіда (*«Критянин Епіменід стверджував, що всі критяни – брехуни»*), парадокс Платона і Сократа (*Платон: «Наступне висловлювання Сократа буде неправдивим». Сократ: «Те, що сказав Платон, – правда»*), парадокс Піноккіо (*Що буде, якщо Піноккіо скаже: «Зараз мій ніс стане довшим»?*). Дослідження цих явищ та поглиблений аналіз вже розглянутих проявів «іллокутивного суїциду» формують поле для **подальшої розробки** даної теми.

Література

Апресян Ю. Д. Перформативы в грамматике и словаре // ИАН СЛЯ. – 1986. – Т. 45. – № 3. – с. 208-223. *Богданов В. В.* Перформативное предложение и его парадигма // Прагматические и семантические аспекты синтаксиса. Сб. науч. тр. – Калинин: Издательство Калининского госуниверситета, 1985. – 20-28 с. *Богданов В. В.* Речевое общение: прагматические и семантические аспекты / В. В. Богданов. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. – 87 с. *Вендлер З.* Иллокутивное самоубийство // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – с. 238–250. *Остин Дж.* Перформативные высказывания // Остин Дж. Три способа пролить чернила, 2006. – 335 с. *Руднев В.* Винни Пух и философия обыденного языка. – М.: Аграф, 2000. – 320 с. *Austin J. L.* How to do things with words. – Oxford, 1962. – 162 p.

УДК: 811.134.2:81’367.628

ОЛІЙНИК А. М.
(Запорізький національний університет)

МЕТАКОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИГУКІВ (на матеріалі сучасної іспанської мови)

У статті розглядається функціонування вигуків з точки зору їхнього метакомунікативного статусу. Представлено аналіз комунікативних ситуацій, що розкривають багатогранну сутність досліджуваного мовного явища.

Ключові слова: *вигук, метакомунікація, емоція, доповнення, заміщення, регулювання.*

Олейник А.М. Метакоммуникативный аспект функционирования междометий (на материале современного испанского языка). В статье рассматривается функционирование междометий с точки зрения их метакоммуникативного статуса. Представлен анализ коммуникативных ситуаций, которые раскрывают многогранную сущность данного языкового явления.

Ключевые слова: междометие, метакоммуникация, эмоция, дополнение, замещение, регуляция.

Oliinyk A.M. Metacommunication as aspect of functioning of interjections (based on the modern Spanish language). This article deals with the functioning of interjections as unities of metacommunication. The actual research contains the analysis of the communicative situations which reveal the multifaceted essence of this language phenomena.

Key words: interjection, metacommunication, emotion, complement, substitution, regulation.

Представляючи собою універсальну мовну одиницю, що зустрічається в усіх мовах світу, вигуки залишаються недостатньо вивченим лексико-граматичним класом слів, який через своє проміжне положення у загальній системі частин мови та поліфункціональність в залежності від кожної окремої комунікативної ситуації продовжує привертати увагу лінгвістів і на сучасному етапі розвитку мовознавства. Принагідно зазначимо, що у теорії комунікації, виходячи з соціо-, психо- та прагмалінгвальних особливостей мовного спілкування, виділяють власне комунікацію – план прийому і передачі інформації та метакомунікацію – план забезпечення ефективності перебігу мовного спілкування. Дослідження ж вигуків сучасної іспанської мови з точки зору метакомунікативного аспекту дозволяє розглянути різноманітні ситуації вживання та реалізації відповідних функцій, що їх виконують дані мовні одиниці. Загальна ж спрямованість сучасної дослідницької парадигми на вивчення мовних одиниць у реальному існуванні, а також зосередження уваги на окремих аспектах їхнього функціонування визначають актуальність даного дослідження.

Проблематику, пов’язану з вигуковими одиницями в мові та мовленні неодноразово досліджували і продовжують досліджувати як вітчизняні, так і зарубіжні лінгвісти. Так, серед мовознавців, що займалися теоретичним обґрунтуванням даного мовного явища, слід зазначити І. В. Арнольд [Арнольд 2004, с. 127-128], Л. Г. Торрего [Torrego 2007, с.92-94], М. А. Торрес Санчес [Torres Sánchez 2000, с. 10-13], Н. Куето Вальверду [Valverdú 2003, с. 5-